

Soldatstuga i skogstrakt för svenska indelta armén. Ritningen visar detaljer och utsmyckningar som soldatmärken, fönster, orneringar under taksprånget, takfotens vackra sparrhuvuden, pilastrar och nederst olika gaveltypor avsedda för kavallerister, infanterister samt båtmän (marinsoldater). Ritning av Charles Emil Löfvenskiöld (1868). Bilderna har tvättats från lagerfläckar och smuts, och detaljerna omarrangerats.

GAMLA BYGGNADSLÄROR FÅR NYTT LIV

JOHAN ERIKSSON

Gamla byggnadsläror och historiska planschverk är ovärderliga informationskällor för alla som jobbar med äldre hus, eller som funderar på att bygga nytt i traditionell stil. När jag för femton år sedan började riva ett timmerhus påbörjades samtidigt en intensiv jakt på gamla böcker och ritningar över hela landet. Snart ska materialet sammanställas i en bok.

För drygt femton år sedan hittade jag ett bortglömt timmerhus som såldes för avflyttning i gränstrakterna mellan Västergötland, Närke och Värmland. Jag och min dåvarande unga flickvän (som med tiden blivit min medelålders fru) hade en längre tid funderat på om det var möjligt att flytta ett gammalt hus, istället för att köpa eller bygga nytt. Vi hade under fem års tid letat objekt att köpa i trakten där vi bor, men

det gavs få tillfällen. Därför tänkte vi till slut: om inte vi kommer till huset, då får väl huset komma till oss!

Själva husflytten kanske jag återkommer till i en senare artikel – det är "a neverending story" – men jag vill gärna passa på att uppmuntra alla som eventuellt funderar på att genomföra något liknande. Det är roligt, lärorikt, och inte särskilt komplicerat. Därmed inte sagt att det inte är arbetskrävande eller jobbigt. Men som vi brukar säga i Sörmland: bara gör't!

Enkelheten lockade

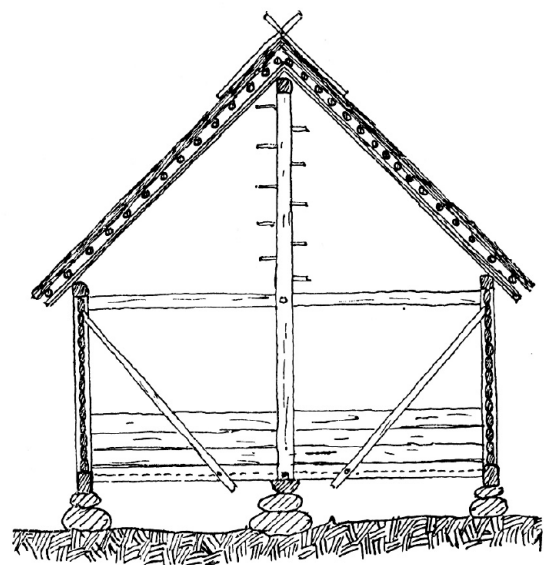
När vi började kunde vi ingenting om husbyggnation eller byggnadsvård. Men allt går att lära sig. Det handlar inte om raketforskning när man flyttar timmerkåkar. Faktum är att just enkelheten lockade: det var lätt att föreställa sig hela processen. Jag låg på kvällarna, blundade och tog allt steg för steg: först skulle vi märka upp delarna, sedan plocka ner dem, flytta grejerna på

något sätt, och slutligen plocka upp huset igen, i omvänd ordning. Det skulle nog gå! De kändes faktiskt betydligt enklare än att behöva lära sig en massa om moderna byggmetoder, plaster, fasadskikt och ventilationssystem. Dessutom ville vi ju absolut ha ett gammalt hus, med historia och känsla.

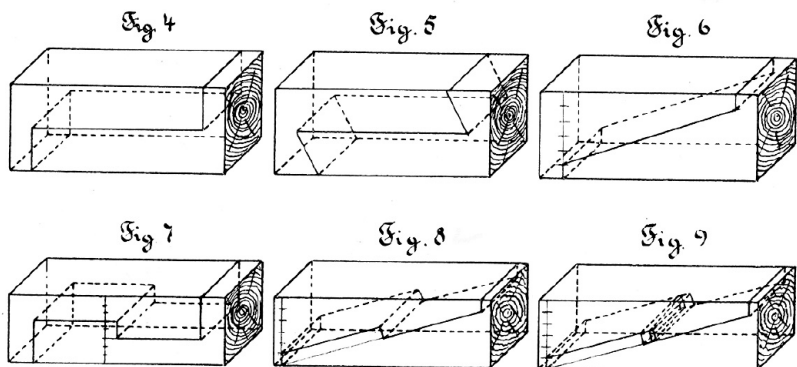
Efter att ha köpt huset och styckat av en tomt gjorde vi som brukligt är när okända utmaningar stundar: vi läste. Vi lånade precis alla böcker som fanns på biblioteket, köpte på oss hela Gysinges serie om byggnadsvård, och surfade runt som tokiga på alternativ.nu, byggahus.se och andra sajter. Först trodde vi på allt, närmast bokstavstroget, som nyfrälsta. Varenda skärva skulle tas tillvara, inget fick ändras, och precis allt och alla var bättre och smartare förr i tiden. Ganska snart började vi dock ifrågasätta de tvärsäkra åsikter som fanns – både bland "lindrevsfanatiker" och deras antagonister, "plastälskarna".

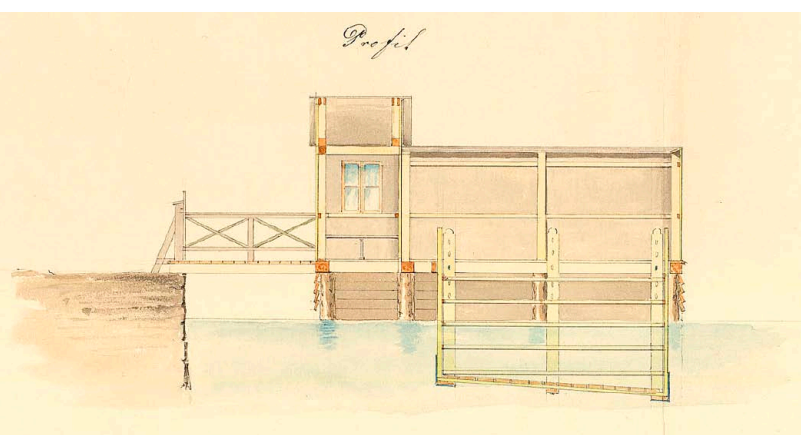
Det började med Fiastugan. Så här såg Fiastugan ut för drygt tio år sedan när vi höll på att återuppföra huset. Idag bor sex personer i huset. Vi har också satt upp ytterligare en timmerstomme strax intill som "drängstuga".

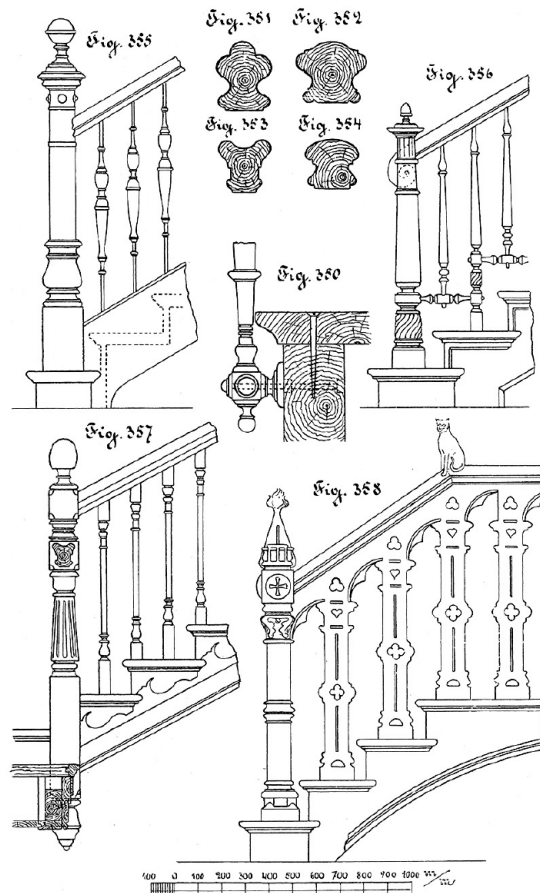
Tvärsnitt av västgötsk loge med mesula. Mesulan är en gammal teknik, där en grov stolpe mitt i ladan bidrar till att bära uppnockåsen med tak samt övervåningens bjälklag. I mesulan sitter små stegpinnar som fungerar som en primitiv steg. Ritning efter uppmätning av Nordiska museet 1918.

Timmermannens längdskarvar äro otaliga. Här visar Valfrid Karlsson prov på rakt inskuret blad (fig. 4), snett inskuret blad (fig. 5), snett blad (fig. 6) samt de mer hållfasta rakt blad med hake (fig. 7) och snett blad med hake (fig. 8). I fig. 9 används en kil av ek eller järn, som sätter press på bladen och ger en ännu starkare förbindning. I samtliga fall 4-9 ska bladen slutligen slås samman uppifrån med dymlingar eller lång järnspik.

Kallbadhus med bekväm träbassäng av Forssén. Betydligt charmigare och mindre underhålls-krävande än en modern pool – dock inte lika varm! Original hos Stockholms stadsarkiv.

Trappräcken för inomhusbruk, ur Arvid Karlssons "Husbyggnads-konstruktioner" (1904). Trärräcket består av balustrar (svarvade pinnar) som tappas in i trappstegen och i överliggaren (ledstången). Vid räcketts ändar finns vanligen mäklare, grövre stolpar.

Inga enkla sanningar

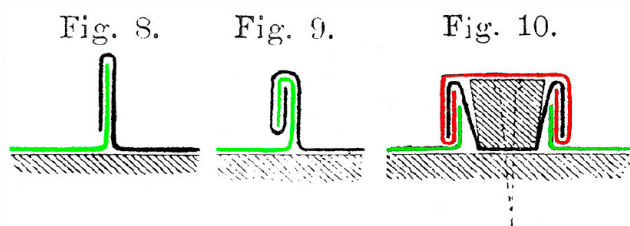
Traditionella byggtekniker och material har verkligen många härliga egenskaper. För mig handlar det om värden som enkelhet, miljövänlighet, hållbarhet och en jordnära estetik. Men samtidigt är inte traditionell byggnads-vård allena saliggörande. Det har funnits tillfällen då jag utan att skämmas har dragit upp renoveringsgips på en timmervägg istället för att lerklina, isolerat med mineralull och lagat mursprickor med hemmagjord geggla bestående av silikon uppblandat med kc-puts. Så har det ju alltid varit: människor har använt de material

och metoder som varit tillgängliga, överkomliga i pris och någorlunda begripliga. En del metoder funkade bra, andra sämre och allt beror på omständigheterna.

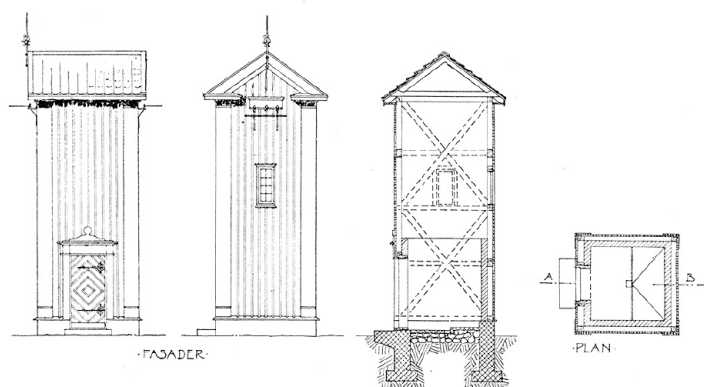
Min "relativistiska" syn på byggnadsvårdens principer och estetik förstärktes när vi fick besök av några bekanta med rötterna i Libanon. De tittade förundrat på vårt flyttade hus och tyckte nog att det var ganska okej. "Men hur ska ni få bort det där?" sa de bekymrat och pekade på grunden av oputsad natursten som jag hade lagt ner många veckor på att få ihop. Det som jag tyckte var "pricken över i", en traditionell

stengrund, tyckte de var så ful att den snarast borde jämnas till, putsas över och vitkalkas.

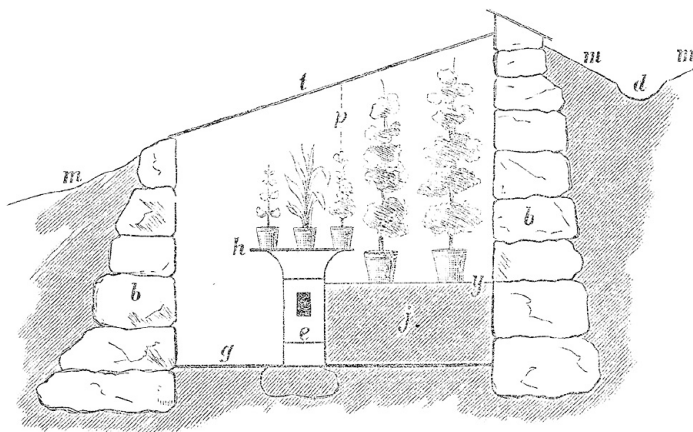
Ett bättre betyg gav gamla Britta som vi köpt huset av. När vi hade flyttat in åkte hon upp för att inspektera "Fiastugan", som huset heter, där det stod på sin nya plats. Britta satt i köket, där hon suttit så många gånger tidigare – men nu stod ju huset 17 mil från sin ursprungliga plats! Hon såg sig om noga och sa sen på bred västgötska: "Jo, ja känner allt igen'att!" Då var jag nöjd. (Men Britta tyckte att vi nog ändå borde köpa såna där fina underhållsfria plastfönster utan spröjs.)

Så falsar man ett tätt plåttak. Den plana plåten läggs i banor från takfoten mot åsen och falsas (viks) i kanterna. Figur 8 visar en enkelfals, figur 9 en dubbelfals och figur 10 en lösning med en undre nockplåt (svart) som fästs med en spikad ribba, över vilken man sedan trär en övre, falsad täckplåt. Bilderna är kraftigt förstorade och färglagda av artikelförfattaren för att underlätta för nutida läsare. Ur Henströms byggnadslära, som gavs ut som en periodisk skrift i sju små häften 1895-1896.

Transformatorstation vid Thorsättra, Uppland, ritad av L. N. Gramén på 1910-talet. Vid den tiden och några decennier framåt växte dessa lantliga trätorner som svampar ur marken, i takt med landsbygdens elektrifiering. Idag är nästan alla av dessa torn borta.

Annorlunda form av vinterodling. Arvid Henström ägnade trädgårdens hus ett helt häfte i sin serie Landtbyggnadskonsten (1895–1906). Här en så kallad kast, ett slags mellan-ting mellan jordkällare, växthus och backstuga. Enligt Henström kunde kasten hållas frostfri och med värmeledning i botten fungerade den även för odling på vintern.

Jakten på källorna

Efter att ha plöjt igenom de flesta byggnads-vårdsböcker som fanns i handeln och på biblioteken började jag sakta gräva mig bakåt, mot källorna. Det var så många detaljfrågor som de moderna, glättiga böckerna inte gav svar på: Vad kallades egentligen alla snillrika sammanfogningar som höll samman vårt hus? Hur bygger man en sirlig men ändå hållbar fönsterram på gammalt sätt? Fanns det några smarta sätt att kyla skafferiet? Hur slår man samman ett plankgolv utan att torksprickor uppstår i efterhand? Vilka träd passar att ta ner som syllstockar? För att inte tala om alla ekonomibyggnader och deras utsmyckningar: vi var tvungna att bygga bodar, lekstugor, en veranda, bastu och mycket annat. Hur skulle vi utforma husen och hur skulle gårdsbilden se ut?

I arkiv, på museer och antikvariat fanns svar på många sådana djupt borrhande, "nördiga" byggnadsvårdsfrågor. Och vilka härliga svar sen! Illustrerade byggnadsläror och ritningar från 1800- och det tidiga 1900-talet är ofta ytterst detaljrika, handkolorerade och små konstverk i sin egen rätt. Med ett förflutet som arkivarie och historiker föll det sig naturligt för mig att systematiskt leta fram, och i möjligaste mån införskaffa eller kopiera, ett stort antal handlingar och böcker från slutet av 1700-talet och framåt. Det var – precis som husbygget – intressant men också tidsödande. Dessutom blev boksamlandet och arkivgrävandet snart ganska dyrt. Vissa antikvariska verk kostade flera tusen kronor att köpa in.

Nygammal byggnadslära

Jag tänkte som jag ofta gör när jag gräver ner mig i något ämne: "Det borde verkligen finnas en bok om detta, så att inte andra behöver lägga lika mycket tid på att leta!" Tanken har vilat några år, men nu har jag börjat sammanställa en skrift av mina samlingar. Målet är att tillgängliggöra ritningar och kortfattade byggnadsinstruktioner som hämtats ur flera olika verk i en form som passar dagens läsare.

Pl. I. Arbetsställning: bägsnitt.

Rätt stil vid täljning av bägsnitt. Träslöjdläroarna var onekligen stiliga på 1890-talet då "Handbok i pedagogisk snickerislöjd" gavs ut av Otto Salomon, föreståndare vid Nääs slöjdläroarseminarium.

Förhoppningsvis kan boken fylla en lucka. Det finns idag inte så mycket konkret vägledning för den som själv vill bygga i gammal stil. I bästa fall kan boken även hjälpa arkitekter och formgivare när de ska ta fram lösningar för massproduktion. Jag är verkligen för en fri byggnadsrätt på landet, men idag översvämmas landsbygden av ganska så fula och ogenomtänkta massproducerade typhus och byggnadsdetaljer.

Det äldre byggandet är däremot påfallande tidlöst, både i estetisk och funktionell mening. Husen är snygga, hållbara och användbara även efter tvåhundra, eller femhundra år. Givetvis har det skett en utveckling genom åren och variationer finns även geografiskt, men grunderna i det traditionella byggandet stod sig från medeltiden till mitten av 1900-talet, då det storskaliga industriella byggandet tog över.

Tänk vad kul det skulle vara om det såldes

Böcker om byggnadslära

Under 1800-talet utvecklades boktryckarkonsten snabbt. Det blev då mycket lättare att mångfaldiga illustrationer, i form av träsnitt och så kallade xylografer. Samtidigt ökade intresset för svensk allmogekultur och folklig byggnadskonst bland vetenskapsmän och bildad medelklass. Ett stort antal illustrerade byggnadsläror publicerades under perioden 1860–1950. Ett urval av de mer kända titlarna anges nedan. Vissa är inskannade och tillgängliga via Kungliga bibliotekets söktjänst Libris.

Handbok för villa- och egnahemsbyggare samt landsbyggmästare: Med öfver 100 figurer i texten, A. T. Lagerholm, Bonnier, 1903

Handbok i pedagogisk snickerislöjd till tjänst för lärare och vid självstudium, Otto Salomon, Carl Nordendahl och Alfred Johansson, Beijer, 1890

Handledning i allmänna byggnadsläran med huvudsakligt afseende på husbyggnadskonsten samt kostnadsförslagers uppgörande, Edvard von Rothstein, 1875

Landtbyggnadskonsten, Arvid Henström, Chelius, 1895–1906 (Åtta häften).

Lantmanna-byggnader huvudsakligen för mindre jordbruk, Charles Emil Löfvenskiöld, 1868/1894

Lantmannabyggnader: handbok i lantbyggnadskonst, Lars N:son Gramén, Fritzes, 1916

Lärobok i husbyggnadskonstruktioner: närmast avsedd för de tekniska elementarskolorna, Valfrid Karlson, 1912

Svensk byggnadskultur: studier och skildringar belysande den svenska byggnadskulturens historia, Sigurd Erixon, Bokverk, 1947

Svenska allmogehem, Gustaf Carlsson och Adrian Molin (red.), 1909

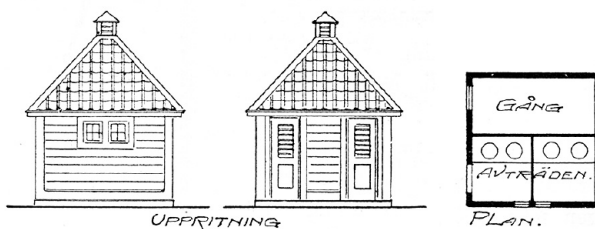

Fig. 369. Avträdeshus.

Avtråde (dass) med plats för två par. Detta är ett litet dass: många ritningar i de gamla byggnadsläroarna visar avträden med plats för över tio samtidigt nödiga personer. Att gå på dass tillsammans var alltså inget man skämdes för – det var snarare en form av samkväm eller folkligt nöje. Ritning av Gramén.

friggebodar som såg ut som Graméns småhus, kluriga växthus enligt Henströms modeller, eller om någon snickerifabrik sprutade ut fönstereoder och staketspjälor lika sirliga som Charles Emil Löfvenskiölds. Varför inte en loge med mesula som byggats på postorder? Själv drömmer jag just nu om att bygga en fyrkantig bastu med Graméns dass som förlaga, och därefter ett litet observatorium inspirerat av de gamla transformator tornen. En sak är säker: alla dessa fantastiska hus och konstruktionsdetaljer är delar av en tusenårig levande byggnadslära, som är värd att följa med oss ytterligare många sekler.

JOHAN ERIKSSON är journalist och författare, bosatt med sin familj på en gård i Sörmland. Boken med arbetsnamnet *Widegrens byggnadslära* planeras att ges ut under våren 2019. Du kan få mer information och kontakta Johan via www.widegrens.com.